Stadsgravenstraat 69-67

Enschede

Inleiding

Onderzoek

Aanleiding voor het bouwhistorische onderzoek naar het woon-winkelcomplex aan de stadsgravenstraat vormen de ontwikkelingen van het complex waarin nu onder meer het Lampenpaleis is gevestigd. UCA Architects is verantwoordelijk voor de planvorming die gelijktijdig met het historische onderzoek vorm krijgt. Veldwerk ter plaatse heeft op 1 juli 2020 plaats gevonden.

De eerste tijdvensters in het onderzoek (zie Tijdlijn) geven een schets van de algemene stedenbouwkundige ontwikkeling van (het noordoostelijk deel) van het centrum van Enschede. Deze ontwikkelingsschets dient met name als inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen.

In de recentere tijdvensters is ingezoomd op de specifieke gebouwen. Het overgrote deel van het recent onderling verbonden woon-winkelcomplex heeft weinig tot geen cultuurhistorische waarden. De veelal recente bouwfasen waarin deze panden tot stand zijn gekomen zijn dan ook bondig behandeld in het onderzoek. De voormalige joodse school aan de Stadsgravenstraat 69 heeft echter wel historische waarden, in het onderzoek is hier dan ook de meeste aandacht naar uitgegaan.

Digitale rapportage

Alle gegevens zijn chronologisch geordend en digitaal gepresenteerd in opeenvolgende vensters in de tijdlijn en voorzien van een waardering op www.tijdbeeld.com. De directe link naar de rapportage is:

http://www.tijdbeeld.com/project/stadsgravenstraat-69-67

Hoewel via de website een PDF-versie van het rapport gegenereerd kan worden, is dit hoofdzakelijk bedoeld als archieffunctie. Tekst en afbeeldingen zijn optimaal te bekijken via bovenstaande link.

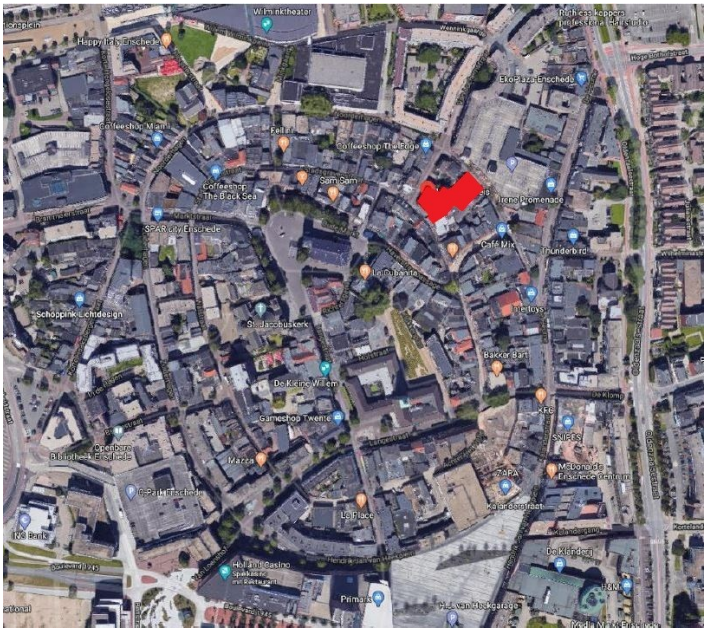
De winkelentree van het Lampenpaleis aan de hoek Stadsgravenstraat-Van Lochemstraat

Situering

Het onderzoeksobject is gelegen in de noordoostelijk hoek van de oude stadskern van Enschede. In de loop der jaren zijn de verschillende zelfstandige gebouwen binnen het woon-winkelcomplex onderling verbonden ten behoeve van de winkelruimte van het Lampenpaleis. Het complex is te bereiken via drie verschillende straten en omvat de onderstaande adressen:

- Stadsgravenstraat 67
- **Stadsgravenstraat 69**
- Van Lochemstraat 49
- Noordenhagen 66

De voormalige joodse school Stadsgravenstraat 69 ligt in de zuidoostelijk hoek van het complex en heeft de status van gemeentelijk monument (nr: 0153/WN135). Dit pand is cultuurhistorisch gezien het meest interessant.

Afbeelding 1 van 3

2020-luchtfoto-met-aanduiding.JPG

Afbeelding 2 van 3

2020-luchtfoto-met-aanduiding-monumenten.JPG

Afbeelding 3 van 3

2020--situatietekeningen-woon-winkelcomplex-stadsgravenstraat--van-lochemstraat-en-noordenhagen--enschede.jpg

Tijdlijn

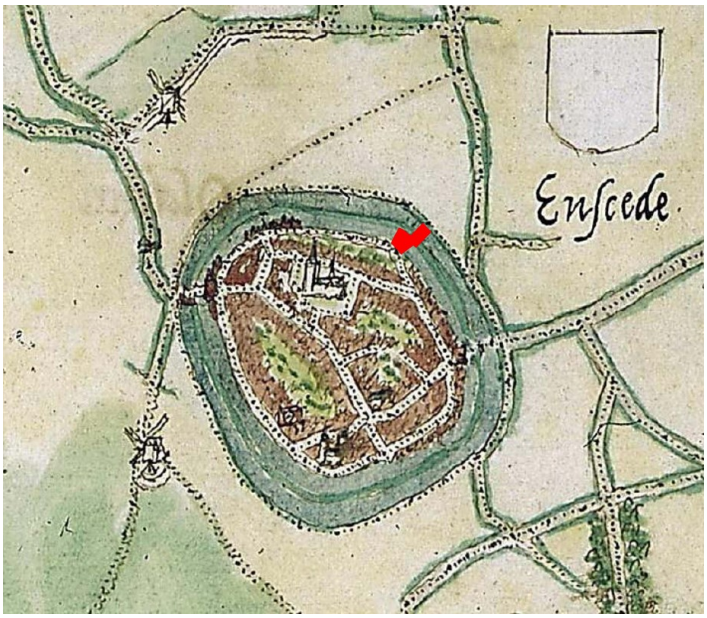
Zeventiende eeuw

De stad Enschede kreeg in de late middeleeuwen een dubbele stadsgracht. Tot aan de negentiende eeuw groeide de stad in een laag tempo.

Het dorp Enschede ontstond op de helling van een stuwwal die Jacob van Deventer op zijn kaart uit 1557-1558 met een gelige kleur weergaf. Rond 1325 kreeg Enschede stadsrechten van de bisschop van Utrecht omdat de plaats in de buurt van de handelsroute tussen de bisschoppelijke steden Münster, Osnabrück en Deventer en lag. De dubbele gracht rondom de stad werd tussen 1325 en 1465 aangelegd. De gracht werd slechts onderbroken door de twee toegangspoorten tot de stad: de Veldpoort in het westen en de Eschpoort in het oosten. Op last van Prins Maurits werd in 1597 de buitenste gracht gedempt.

De kleine stad was gedurende de middeleeuwen omringd door uitgestrekte heidevelden en veenmoerassen. Op de schrale grond van het Twentse platteland stonden over het algemeen kleine boerderijen waarvan de bewoners hun bescheiden inkomen aanvulden met huisnijverheid zoals linnen weven.

Tot ver in de negentiende eeuw maakte Enschede geen grote economische groei door. De plattegrond van Enschede zoals Van Deventer deze in de zestiende eeuw in kaart bracht, bleef hierdoor nog een lange tijd ongewijzigd. De straten waren ongeplaveid en de gebouwen bestonden uit eenvoudige huizen en stadsboererijen opgebouwd uit vakwerk. Alleen belangrijke gebouwen zoals de kerk, het stadhuis en de verdedigingswerken waren van baksteen.

Afbeelding 1 van 1

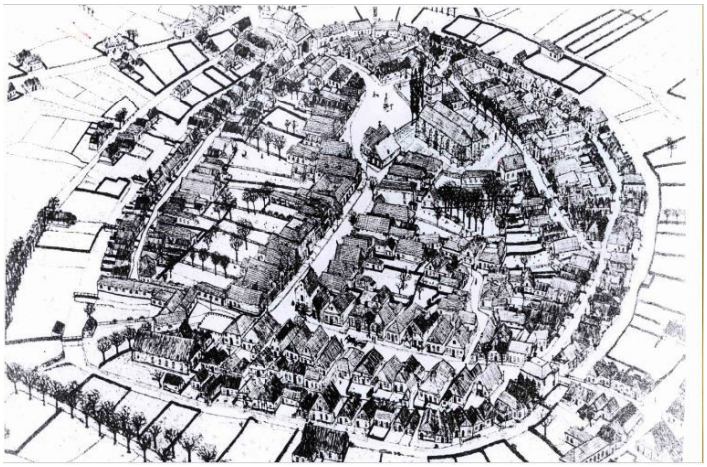
Plattegrond van Enschede door Jacob van Deventer uit 1557-1558. De plek waar later Stadsgravenstraat 67-69 zou ontstaan, is met rood gemarkeerd en lag dus op de plek van de dubbele gracht. De huidige Noorderhagen lag net buiten de stadsgracht, de huidige Stadsgravenstraat (vroeger Achterstraat geheten) lag net achter de stadsmuur. [Jacob van Deventer, Planos de ciudades de los Paises Bajos parte III, nr 69, 1557-15558, Biblioteca Nacional Espana]

Negentiende eeuw

Het linnen weven als huisnijverheid groeide in de achttiende eeuw als volwaardig beroep. In de negentiende eeuw nam de groei van de textielproductie in Twente een grote vlucht waarbij Enschede uitgroeide tot een industriestad van formaat.

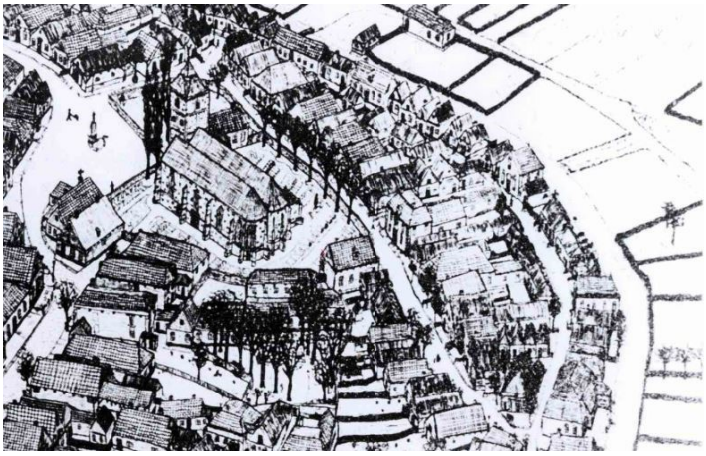
In de loop van de achttiende eeuw verplaatste de thuisnijverheid zich ook naar de stad en werd het weven van linnen fulltime uitgevoerd in kleine werkplaatsen aan huis. De bevolking groeide binnen de stadsgrachten, mede door de komst van boerenzonen die de boerderij niet over konden nemen. Door de afkondiging van het continentaal stelsel (1806-1814) tijdens de bezetting door Napoleon mocht er geen handel meer op Engeland worden gedreven. De Twentse textielproductie bood een prima alternatief voor het Engelse textiel waardoor de vraag naar het Twentse product sterk toenam.

Op de vogelvluchttekening van B. Nanning uit 1830 en de kadastrale kaart van 1832 wordt een goed beeld verkregen van de structuur en schaal van de bebouwing van de oude stad Enschede. De huizen bestaan veelal uit éénlaags, houten panden. De huizen direct aan de stadsgracht zijn aanzienlijk kleiner dan de overige gebouwen. De straat die deze huizen ontsloot had de veelzeggende naam Achterstraat (nu: Stadsgravenstraat).

Afbeelding 1 van 3

Kaart in vogelvluchtperspectief uit 1830 van de stad Enschede. De huizen bestaan veelal uit éénlaags houten panden, met ook een aantal stadsboerderijen. [1830, B. Nanning, stadsarchief Enschede, 002907]

Afbeelding 2 van 3

Detail van het vogelvluchtperspectief uit 1830. Links de Grote Kerk, de huizen direct aan de stadsgracht zijn aanzienlijk kleiner dan de overige gebouwen. De straat die deze huizen ontsloot had de veelzeggende naam Achterstraat (nu: Stadsgravenstraat). [1830, B. Nanning, stadsarchief Enschede, 002907]

Afbeelding 3 van 3

De kadastrale kaart uit 1832 geeft een goed beeld van de structuur van de oude stad Enschede, die nauwelijks is veranderd ten opzichte van de zestiende-eeuwse situatie zoals getekend door Jacob van Deventer. [1832, kadastraal minuutplan, RCE, MIN04015A01]

Een detail van de kadastrale kaart uit 1832 geeft een beeld van de eigenaars en bewoners in dit deel van de stad. Het perceel 877 betrof een brandgang tussen de woningen. Het rijtje kleine woningen op perceel 879 t/m 882 waren in eigendom van de Provisorij Armenstaat te Enschede, deze vier kleine huisjes werden dus bewoond door armlastige burgers die door de kerk ondersteund werden door ze een klein onderkomen te bieden. Op perceel 883 en 884 woonde en werkte twee wevers, daarnaast woonde op perceel 885 een kleermaker. De percelen buiten de stad aldaar waren in bezit van tapper A.G. Habers (perceel 769), bakker G. Zeggelt en vrederegter W. Paschen. Deze percelen werden allen aangemerkt als tuin. Overigens waren de percelen 1098, 876 en 768 in bezit van de textielfabrikant Helmich van Heek, zijn bedrijf zou uitgroeien tot de grootste textielfabriek van Nederland.

Op het blauwe perceel (vanwege de religieuze functie ervan) nummer 886 stond de synagoge van de Israëlitische gemeente. Althans, deze zou kort na de datering van deze kaart, in 1834 gebouwd worden. Kennelijk was men bij de vervaardiging van deze kaart in 1832 reeds op de hoogte van de bouwplannen. De Joodse gemeenschap was in Enschede neergestreken tijdens de tolerante ambtsjaren van de Twentse drost Wilhelm Bentinck tot Diepenheim tussen 1712 en 1748. Vanaf 1750 was de synagoge ondergebracht in een woonhuis. In 1834 was de gemeenschap gegroeid tot 73 joden en gaf koning Willem I toestemming voor de bouw van een eigen synagoge aan de Achterstraat. De synagoge werd aanvankelijk aangemerkt als een "nevenkerk" van de synagoge in Zwolle.

Detail van de kadastrale kaart uit 1832. Met rood is de plek van de latere Stadsgravenstraat 67-69 ingetekend. Perceel 877: brandgang, percelen 879 t/m 882: armenhuisjes van de provisorij armenstaat te Enschede, perceel 883 en 884 woning/werkplaats twee wevers, perceel 885: woning/werkplaats kleermaker, perceel 886: synagoge. [1832, kadastraal minuutplan, RCE, MIN04015A01]

1862 Stadsbrand en wederopbouw

Het oude Enschede bestond voor een groot deel nog altijd uit houten huizen. In 1862 brak er een grote stadsbrand uit die bijna de gehele stad verwoestte. De wederopbouw bood echter ook kansen voor grootschaliger bebouwing.

Stadsbrand 1862

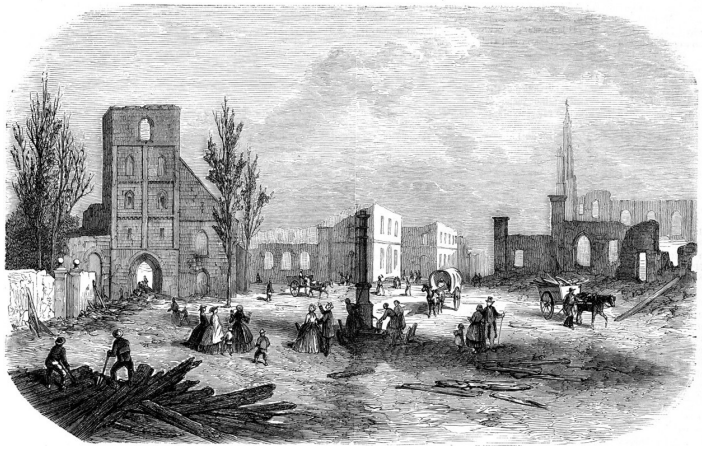
Op 7 mei 1862 ontstond er een kleine brand in een woning, door de sterke oostenwind en de langdurige droogte kon de brand zich snel uitbreiden over de rest van de stad. De oude houten huizen vatte snel vlam en uiteindelijk ontstond een niet te stoppen vlammenzee. Bijna alle gebouwen brandde af, 650 gezinnen raakten dakloos.

Na het blussen van de enorme brand konden de bewoners van Enschede beginnen met het ruimen van de puin. De wederopbouw na de enorme ramp betekende echter ook een kans voor de industriële ontwikkeling van de stad.

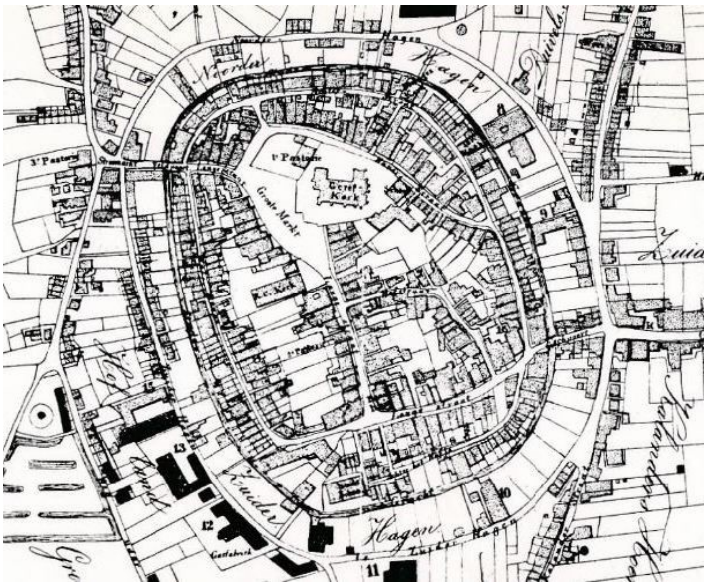
Afbeelding 1 van 3

Tekening van de grote stadsbrand op 7 mei 1862 in Enschede. [1862, Uitgeverij A. van Slogteren, 1862]

Afbeelding 2 van 3

Opruimwerkzaamheden op de Markt na de stadsbrand in 1862. [L'illustration, 1862]

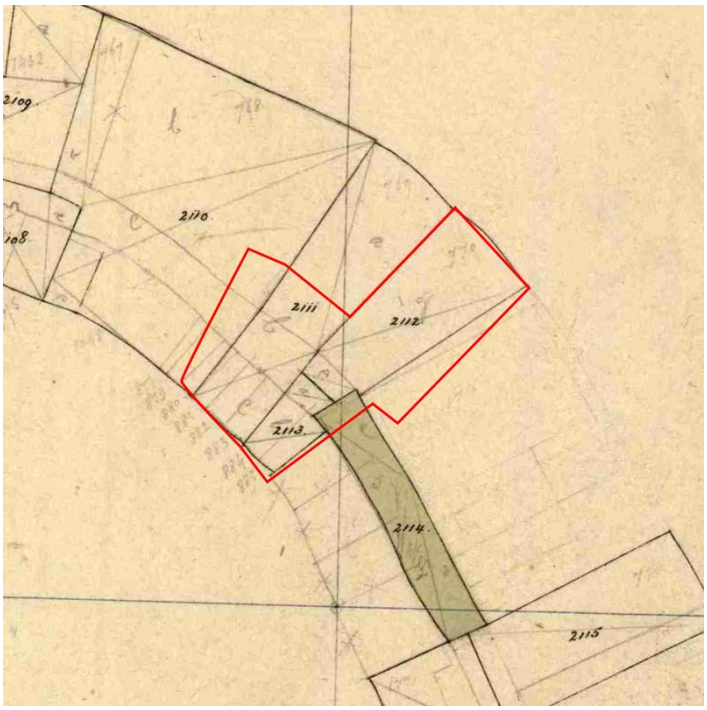
Afbeelding 3 van 3

Kaart van door brand verwoeste gebouwen in Enschede uit 1862. De gestippelde gebouwen zijn afgebrand (bijna alle gebouwen), de zwart ingekleurde gebouwen zijn door de brand gespaard. [1862, W.E.J. Tjeenk Willink, Stadsarchief Enschede, 005432]

Wederopbouw en stadsvernieuwing

Na het puinruimen begon men met de wederopbouw van de verwoeste stad. Stadsarchitect Gerrit Doorwaard Niermans handhaafde bij het ontwerp voor de wederopbouw van de stad het oude beloop van de straten. In de oude stadskern werden veel statige herenhuizen voor de bovenklasse gerealiseerd. Tegelijkertijd werd rekening gehouden met de ruimtelijke vraag vanuit de sterk groeiende textielindustrie. Zo voorzagen de wederopbouwplannen ook in de demping van bijna de volledige stadsgracht. De grond werd voor verkoop uitgegeven. Op de nieuwe grond en ook buiten de oude stadskern voorzag het wederopbouwplan van stadsarchitect Niermans ruimte voor fabrieken en arbeiderswoningen. Een gemeentelijk opbouwfonds bood financiële hulp voor de wederopbouw van de stad.

De kadastrale hulpkaart uit 1865 geeft een beeld wie de eigenaren van deze nieuwe grond waren. Textielfabrikant Herman van Heek wist zijn bezit uit te breiden en kon het grote perceel 2110 verwerven. Ook de familie Harbers kon hun bezit buiten de stadsgracht uitbreiden tot aan de Stadsgravenstraat (perceel 2111). Het meest interessant is het bezit van de percelen 2112, 2114 en 2115 (en het perceel hiertussen). Deze waren in handen van vennootschap Blijdenstein en compagnie, waarvan bankier Benjamin Willem Blijdenstein de belangrijkste man was.

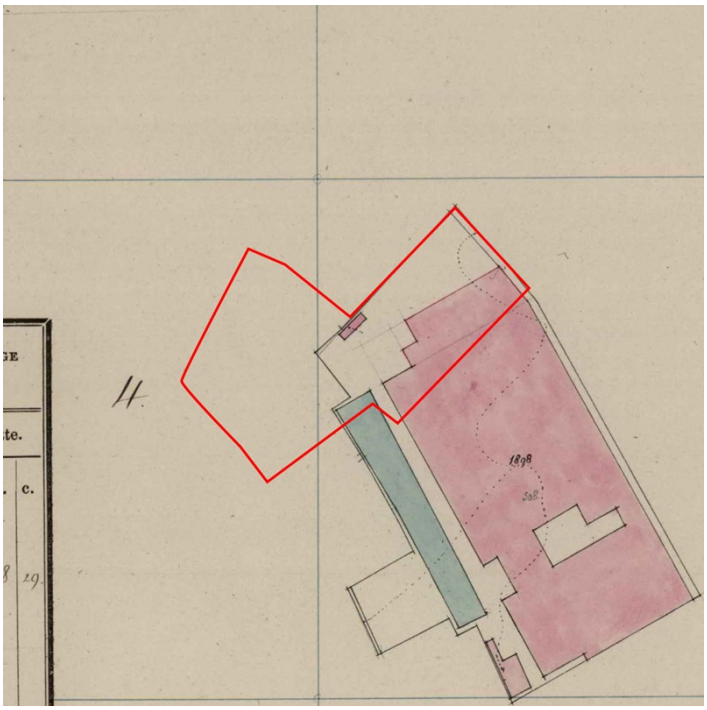
Afbeelding 1 van 1

Kadastrale hulpkaart uit 1865 waarop de uitgifte van de gronden op de voormalige gracht zichtbaar is. Met rood is de plek van de latere Stadsgravenstraat 67-69 ingetekend. Perceel 2110: Textielfabrikant Herman van Heek, perceel 2111 familie Harbers, perceel 2113: synagoge, percelen 2112, 2114 en 2115 (en het perceel hiertussen?): vennootschap Blijdenstein en compagnie (bankier Benjamin Willem Blijdenstein) [kadastrale hulpkaart, HK_ESD00_A_180]

1873 wooncomplex arbeiderswoningen

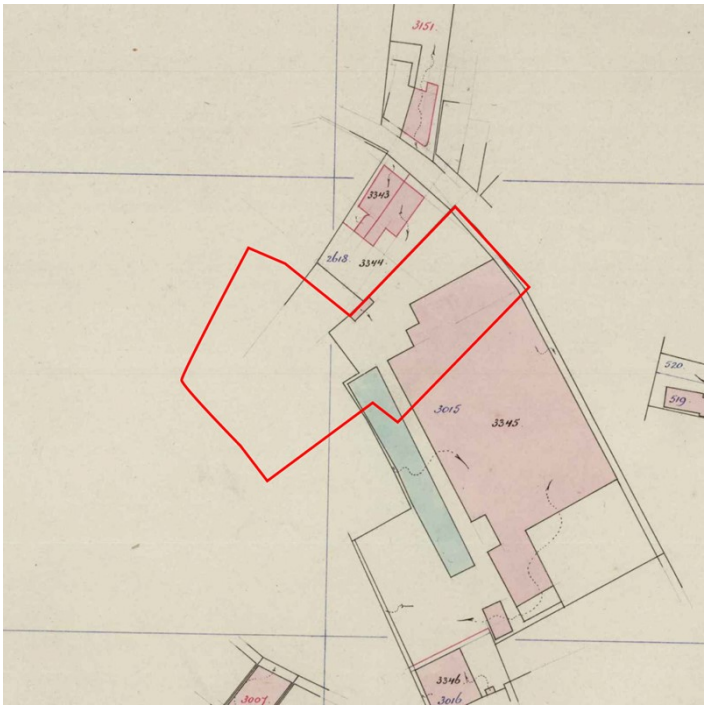
Benjamin Willem Blijdenstein had samen met Gerrit van Heek en andere Enschedese notabelen en industriëlen in 1861 de “Enschedésche Vereeniging ten doel hebbende, het verstrekken van woningen aan den arbeidersstand” opgericht. Blijdenstein schonk niet lang na de oprichting grond aan de vereniging voor het bouwen van een woningbouwcomplex. Het omvangrijke woningbouwcomplex verschijnt in 1873 op een kadastrale hulpkaart met – opmerkelijk genoeg – aan de achterzijde het restant van de stadsgracht als rechthoekige vijver. Rond 1917 lijkt dit complex alweer gesloopt te zijn.

De handhaving van een stukje open stadsgracht (perceel 2114, in afwijkende kleur) mag zeer opmerkelijk genoemd worden. Tijdens de wederopbouw van Enschede werd de gehele stadsgracht gedempt met uitzondering dit gedeelte. Zeer waarschijnlijk was het aan de inspanningen van Benjamin Willem Blijdenstein en de vereniging voor de arbeiderswoningen te danken dat dit stukje stadgracht een open water bleef.

Afbeelding 1 van 2

Kadastrale hulpkaart uit 1873. Met rood is de plek van de latere Stadsgravenstraat 67-69 ingetekend. Op de kaart is een groot nieuw complex zichtbaar in eigendom van de “Vereeniging tot verstrekken van woningen aan den arbeidersstand”. Achter dit complex ligt een restant van de open gracht als rechthoekige vijver. [1873, kadastrale hulpkaart, HK_ESD00_B_60]

Afbeelding 2 van 2

Kadastrale hulpkaart uit 1892. Met rood is de plek van de latere Stadsgravenstraat 67-69 ingetekend. Deze kaart geeft bijna hetzelfde beeld behalve dat het perceel is uitgebreid en ook gedeeltelijk onbebouwd is, aan zowel de zijde van de Noorderhagen als de Stadsgravenstraat (toen: Achterstraat). [1892, kadastrale hulpkaart, HK_ESD00_B_318]

1865 herbouw synagoge met Joodse school

Ook de synagoge aan de Achterstraat ging volledig in vlammen op. Alleen de Torarollen waren met gevaar voor eigen leven uit de brandende synagoge gered. De Joodse gemeenschap kreeg een tijdelijke houten noodsynagoge aan de Gronausestraat. Met financiële hulp vanuit het gemeentelijk opbouwfonds, Prins Hendrik en de baron van Twickel kon de Joodse gemeenschap de benodigde 16.000 gulden verzamelen voor de wederopbouw.

Op de plek van de afgebrande synagoge aan de Achterstraat werd in 1865 de nieuwe - ruimere - synagoge gebouwd. Links daarvan verrees een Joodse school (perceel 2113 op de kadastrale kaart uit 1865). Een foto uit 1900 toont de grote architectonische gelijkenis tussen de school en de synagoge. Beide gebouwen hebben relatief hoge bakstenen gevels waarvan de dakgoten zich op gelijke hoogte bevinden. Onder de goot wordt de gevel opgesierd met een gelijkvormige sierlijst die doet denken een rij bakstenen consoles. Een andere grote stilistische gelijkenis zijn de rondboogvormige vensters met daaromheen een gladde sierband.

Door de opmerkelijke handhaving van het laatste restant van de stadsgracht werden de Joodse school en synagoge op een relatief ondiep perceel gebouwd. De huidige achtergevel van de Joodse school markeert hierdoor nog altijd de locatie van de vroegere stadsgracht. Tussen 1892 en 1909 werd het laatste restant van de stadgracht alsnog gedempt.

Afbeelding 1 van 4

Foto van de Achterstraat rond 1900 (nu Stadsgravenstraat) met links de Joodse school en daarachter de synagoge. De architectonische overeenkomsten tussen beide gebouwen uit 1865 zijn evident. [beeldbank Stadsarchief Enschede]

Afbeelding 2 van 4

Foto van het interieur van een latere achteraanbouw aan de Joodse school vóór 1928. [beeldbank Stadsarchief Enschede]

Afbeelding 3 van 4

Glas-in-loodraam in de nieuwe synagoge aan de Prinsestraat naar ontwerp van Lambert Lourijsen uit 1928 waarop de (oude) Joodse school en synagoge aan de Achterstraat (Stadsgravenstraat) afgebeeld is.

Afbeelding 4 van 4

Kadastrale hulpkaart uit 1909. Met rood is de plek van de latere Stadsgravenstraat 67-69 ingetekend. Perceel 4595 is de Joodse school met rechts daarvan de snagoge op perceel 4596. Dit pand is blauw ingekleurd vanwege de belastingvrijstelling voor religieuze gebouwen. Beide achtergevels stonden pal

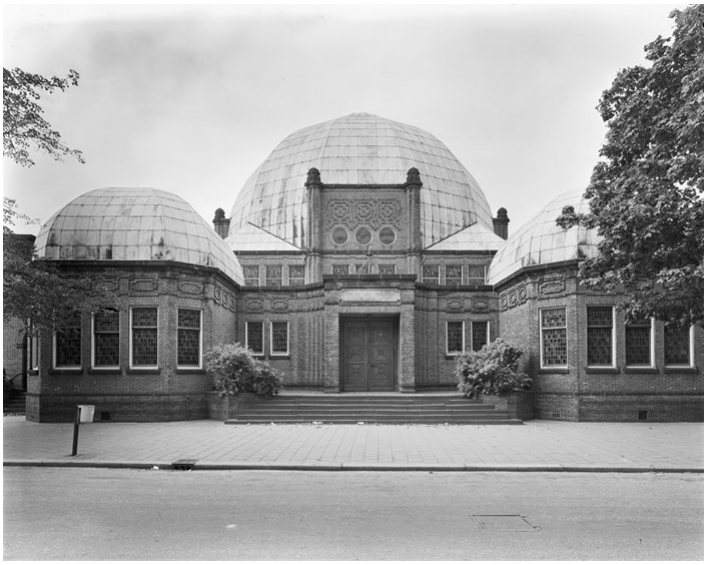
tegen het grachtrestant die later, rond in 1909 gedempt is. [kadastrale hulpkaart, HK_ESD00_B_591]

Eerste helft twintigste eeuw

Na aanvankelijk nieuwbouw overwogen te hebben aan de Achterstraat, besloot de Joodse gemeenschap in de jaren twintig deze toch elders te realiseren. De school en synagoge werden verkocht.

1918-1919 herbouwplan Synagoge K.P.C. de Bazel

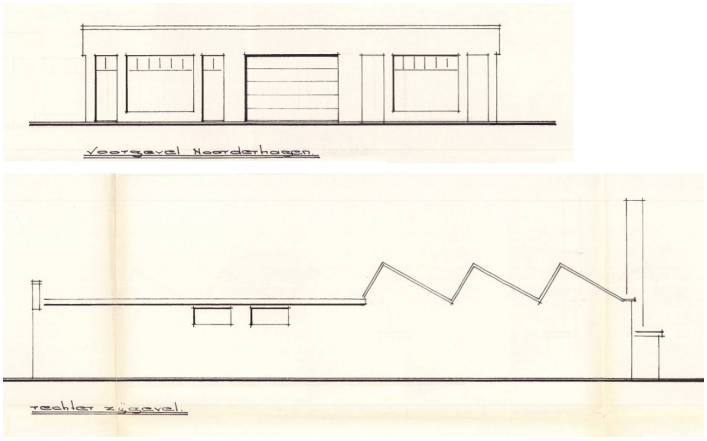
Reeds in 1913 telde de Joodse gemeenschap in Enschede 906 leden. Door deze sterke groei werd de uit 1865 daterende synagoge aan de Achterstraat te klein. Onder aanvoering van de voorzitter van het kerkbestuur, Jacob Rozendaal, werd besloten om een nieuwe synagoge te bouwen. Doordat de gemeenschap inmiddels enkele zeer welvarende fabriekseigenaren telde, zoals de familie Menko, was er voldoende bestedingsruimte voor een nieuwe synagoge. De familie Menko had eerder twee villa's door de beroemde architect Karel de Bazel laten ontwerpen waardoor hij ook gevraagd werd een ontwerp voor een nieuwe synagoge te maken. De Bazel maakte rond 1918-1919 een bijzonder ontwerp. Op een rechthoekige bouwmassa ontwierp hij een koepel. De nieuwe synagoge was gepland achter de oude synagoge, op een perceel aan de Noordenhagen. Hoewel het ontwerp een grote indruk maakte op zijn opdrachtgever kwam het bouwplan toch enige tijd stil te liggen. Voordat de bouw kon beginnen overleed De Bazel in 1923. Onder leiding van zijn opvolger Anthonie Pieter Smits en Cornelis van de Linde werd het koepelontwerp ongewijzigd uitgevoerd in 1927-1928. Echter niet op de oude locatie aan de Achterstraat maar op een ruimer perceel aan de Prinsestraat. De Enschedese synagoge is niet alleen het enige gerealiseerde koepelontwerp uit het oeuvre van De Bazel, maar ook de enige synagoge in Nederland met een koepel.

Kadastrale hulpkaart uit 1909. Met rood is de plek van de latere Stadsgravenstraat 67-69 ingetekend. Perceel 4595 is de Joodse school met rechts daarvan de snagoge op perceel 4596. Dit pand is blauw ingekleurd vanwege de belastingvrijstelling voor religieuze gebouwen. Beide achtergevels stonden pal tegen het grachtrestant die later, rond in 1909 gedempt is. [kadastrale hulpkaart, HK_ESD00_B_591]

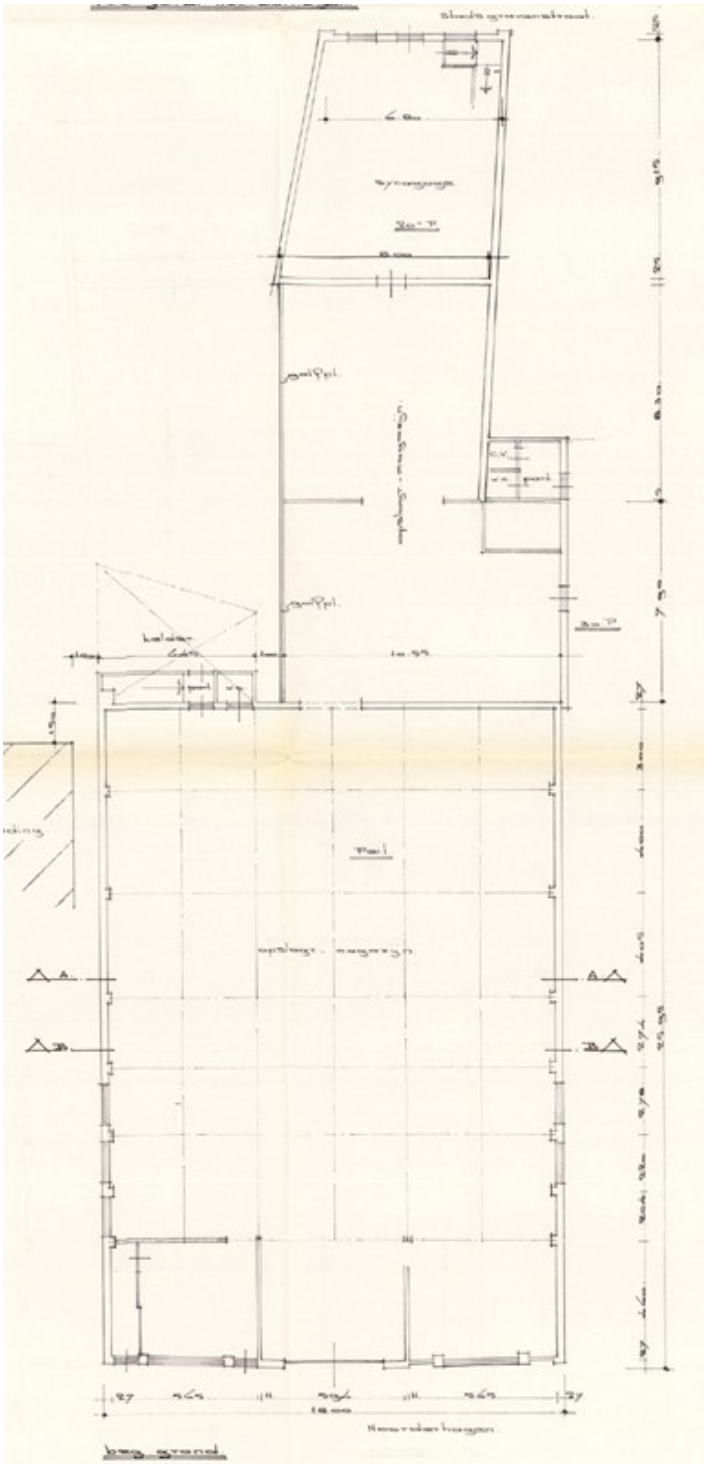
1930 bouw magazijn Noorderhagen 66

Nadat de nieuwe synagoge aan de Prinsestraat op 13 december 1928 werd geopend, vertrok de Joodse gemeenschap uit de Achterstraat. De gebouwen werden verkocht waarna rond 1930 een eenlaags magazijn werd gerealiseerd aan de zijde van de Noordenhagen. Achterin het pand zaten sheddaken ten behoeve van de lichtvoorziening aldaar. Ook de voormalige Joodse school maakte onderdeel uit van het magazijn. Hoewel het casco van de school intact bleef, werd het interieur leeggehaald ten behoeve van de opslagfunctie. De ijzeren stangen in het huidige plafond van de voormalige school getuigen nog van de vroegere ingebruikname als magazijn.

Afbeelding 1 van 2

Boven de voorgevel van het magazijngebouw aan de Noordenhagen en onder het aanzicht van de rechter zijgevel. Achterin het pand zaten sheddaken ten behoeve van de lichtvoorziening. [1989, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

Afbeelding 2 van 2

Plattegrond uit 1989 van het magazijngebouw waaruit blijkt dat ook de voormalige joodse school hier deel vanuit maakte (op de plattegrond abusievelijk aangeduid als “synagoge”) [1989, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

Tweede helft twintigste eeuw

Ruimtelijke ontwikkelingen en nieuwbouw volgde elkaar in de twintigste eeuw in hoog tempo op. De verschillende gebouwen werden uiteindelijk samengevoegd tot het Lampenpaleis met daarboven enkele appartementen.

1956 Bouw woon-winkelpand Van Lochemstraat 49

In 1956 werd er aan de zijde van de Van Lochemstraat een woon-winkelpand aan de zijde van de Van Lochemstraat gerealiseerd. Het in sober vormgegeven pand was een ontwerp van G. Feersma-Hoekstra en E. Bennet uit Enschede/Lochem. De gevels werden bekleed met baksteen waarbij de architecten zich voor de vormgeving van het wederopbouwpand hebben laten inspireren door de shake-hands architectuur. Op de begane grond werd een winkelruimte met een groot vrij vloeroppervlakte en open etalages gerealiseerd. De entree bevond zich aan de rechter zijde en had tegen de achterste hoeken twee stijgpunten. De linker trap was alleen van buiten te bereiken en gaf toegang tot het linker appartement. De rechter trap gaf via de winkel toegang tot het rechter appartement die kennelijk bij de winkel hoorde en tevens groter was dan het linker appartement. De woonkamers en keukens van beide appartementen zaten op de verdieping en de slaapvertrekken op de tweede verdieping.

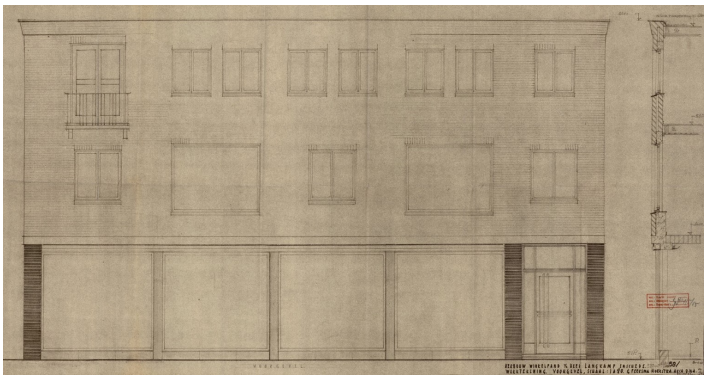
Toevoeging toonkamer

Kort daarop werd er een éénlaags toonkamer op de hoek van de Van Lochemstraat en de Stadsgravenstraat aan het plan toegevoegd. Het woonwinkelpand uit de wederopbouw periode is nog altijd herkenbaar aanwezig in de straatwand, de toonkamer is in 1968 vervangen.

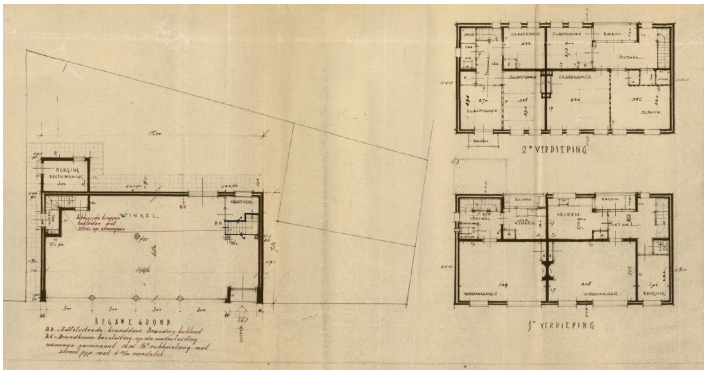
Afbeelding 1 van 4

Het woon-winkelcomplex Van Lochemstraat 49 anno 2020. Het woonwinkelpand uit de wederopbouw periode is nog altijd herkenbaar aanwezig in de straatwand.

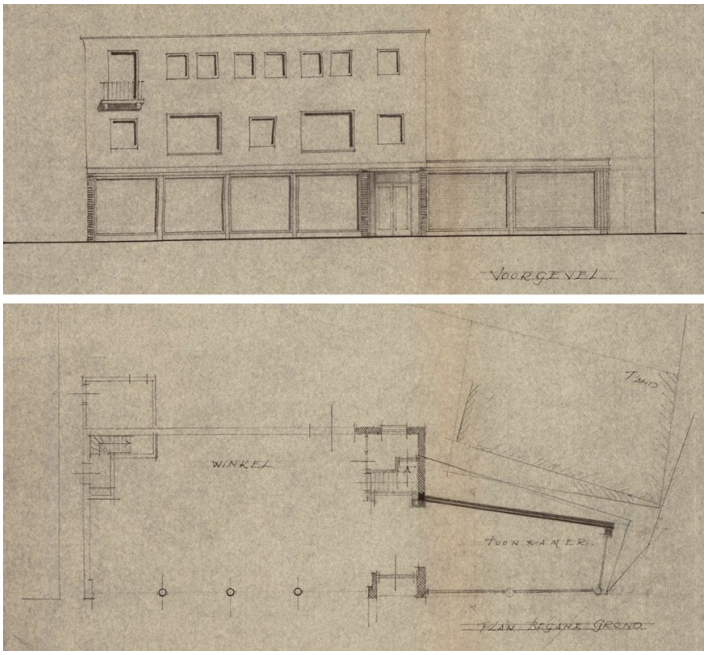
Afbeelding 2 van 4

Tekening van de voorgevel van het in sobere shake-hands architectuur vormgegeven pand naar ontwerp van G. Feersma-Hoekstra en E. Bennet uit Enschede/Lochem. [1955, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

Afbeelding 3 van 4

Plattegronden van het pand Van Lochemstraat 49. Op de begane grond werd een winkelruimte met een groot vrij vloeroppervlakte en open etalages gemaakt. Op de verdiepingen werden twee appartementen ingericht. [1955, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

Afbeelding 4 van 4

De éénlaags toonkamer op de hoek van de Van Lochemstraat en de Stadsgravenstraat die kort daarop aan de plannen werd toegevoegd. [1955, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

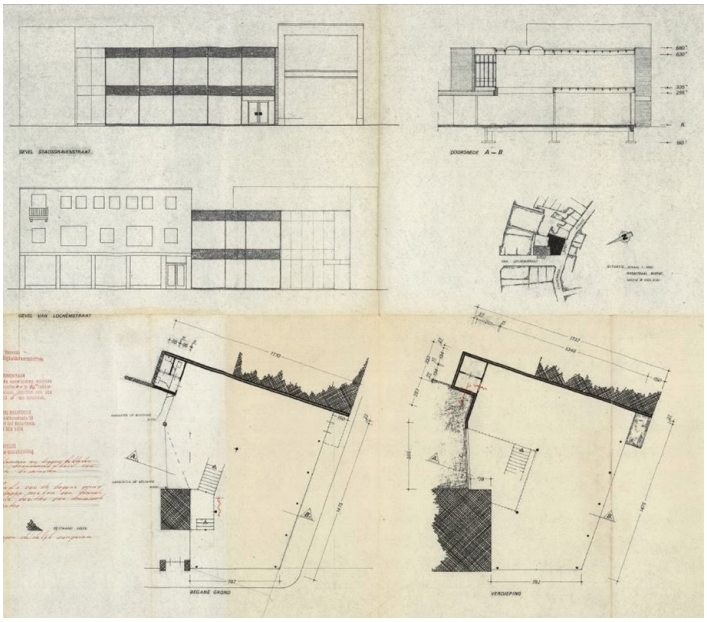
1968 uitbreiding winkel straathoek

In 1968 is de winkel op de straathoek van de Van Lochemstraat en de Stadsgravenstraat uitgebreid door het huidige winkelpand. Het transparante gebouw van twee bouwlagen is tot stand gekomen naar een ontwerp van architect Jan Heres uit Enschede. De gevels werden opgebouwd uit grote etalageruiten met brede horizontale banden waarmee een visuele horizontale werking werd gecreëerd. Het gebouw vulde de ruimte tussen de belendingen volledig op en bestond uit grote vrij vloeroppervlakten ten behoeve van de winkelruimte. Een vrij royale trap met knik werd in een ruim trapgat geplaatst waarmee een vide-achtige ruimte werd gecreëerd met daarboven daklichten in het platte dak voor de lichtwerking.

Afbeelding 1 van 2

De tweelaagse winkeluitbreiding uit 1968 op de hoek van de Van Lochemstraat en de Stadsgravenstraat anno 2020.

Afbeelding 2 van 2

De tekeningen van architect Jan Heres voor de winkeluitbreiding. De gevels werden opgebouwd uit grote etalageruiten met brede horizontale banden. In het interieur werd zo veel vrij vloeroppervlakten gecreëerd ten behoeve van de winkelruimte. [1968, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

1991 bouw woon-winkelpand Noorderhagen 66

Rond 1991 werd het magazijngebouw uit 1930 vervangen door een diep winkelpand met aan de zijde van de Noordenhagen een verdieping waarin twee appartementen werden gerealiseerd. De gevel aan de Noordenhagen werd gebouwd naar ontwerp van architectenbureau Linbo uit Enschede. De symmetrisch opgezette bakstenen gevel kent een duidelijke verticale driedeling. Ter plaatse van de begane grond zitten boogvormige vensters met daarin teruggelegen etalages. De middelste boog geeft toegang tot de winkelruimte. Op de verdieping zitten aan de zijkanten half-cirkelvormige balkons en in het midden een rechte erker. De ruimte tussen de voormalige Joodse school en de appartementen aan de Noordenhagen werd opgevuld door een éénlaags gebouw met plat dak. Ook in het interieur is de driedeling doorgevoerd door een rij kolommen.

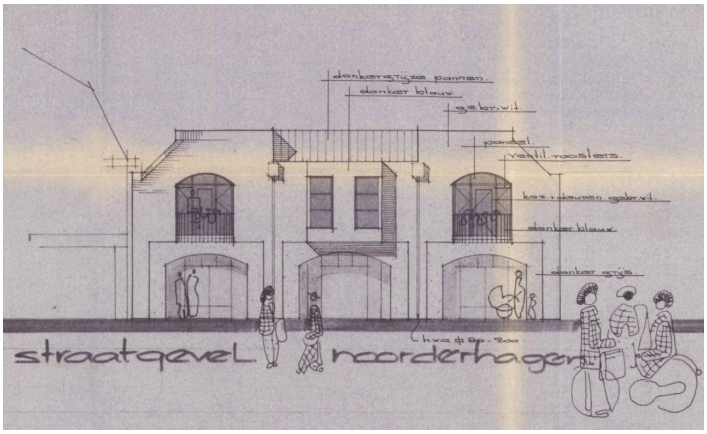
Joodse school

De dichtgetimmerde voorgevel van de als monument aangemerkte oude Joodse school werd gerestaureerd waarbij de eis van de gemeente duidelijk was: “wel opknappen, maar niet veranderen”. Om het pand te stabiliseren werden er stalen onderslagbalken en stabiliteitsconstructies aangebracht in de balklagen.

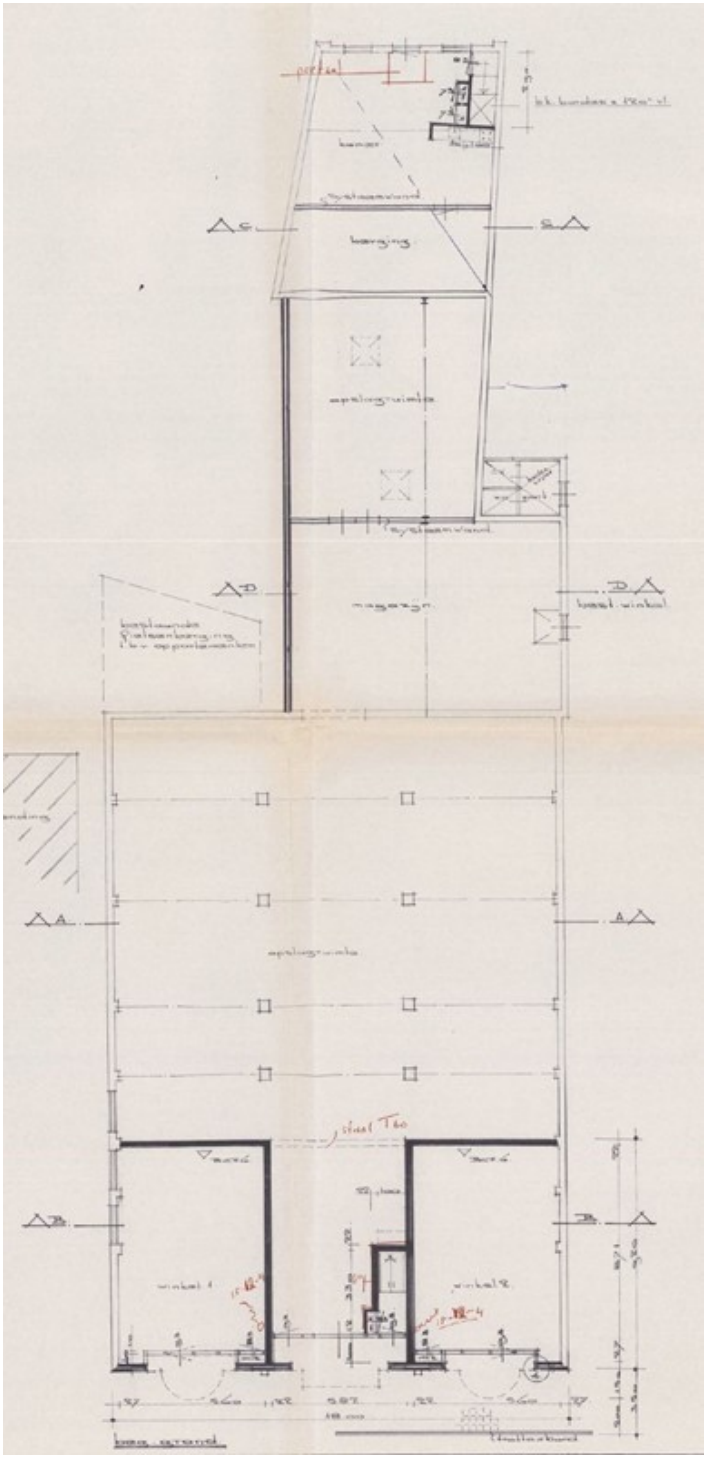
Afbeelding 1 van 3

Voorgevel uit 1991 aan de zijde van de Noordenhagen naar ontwerp van architectenbureau Linbo anno 2020.

Afbeelding 2 van 3

Tekening van de voorgevel aan de Noordenhagen door Linbo architecten uit 1989. [1989, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

Afbeelding 3 van 3

Tekening van de nieuwbouw die het perceel van de voormalige Joodse school tot aan de Noordenhagen omvatte en in 1991 werd gerealiseerd. [1989, Stadsarchief Enschede, bouwdossier]

Verantwoordingen

Literatuur:

E. van Voolen en P. Meijer, *Synagogen van Nederland*, Walburg Pers, Zutphen, 2006.

K.J. Uildriks, 'De geschiedenis van de joden in Enschede: drie eeuwen geschiedenis in hoofdlijnen' uit: *n Sliepsteen*, Enschede, 1999.

Websites:

http://histoforum.tripod.com/textielges.htm

https://jck.nl/nl/page/enschede

https://cultureelerfgoedenschede.nl/

https://www.iaa-architecten.nl/

https://stadsarchief.enschede.nl/00002/beeldbank/

Archieven:

Kadaster archiefviewer

Beeldbank Stadsarchief Enschede

Bouwdossier Stadsarchief Enschede

Waardering

Inleiding

De cultuurhistorische waardering van het woon-winkelcomplex aan de Stadsgravenstraat, Van Lochemstraat en Noordenhagen is opgedeeld per adres. De verschillende adressen vormen namelijk duidelijk zelfstandige eenheden met een eigen ontwikkelingsgeschiedenis binnen het samengeklonterde complex.

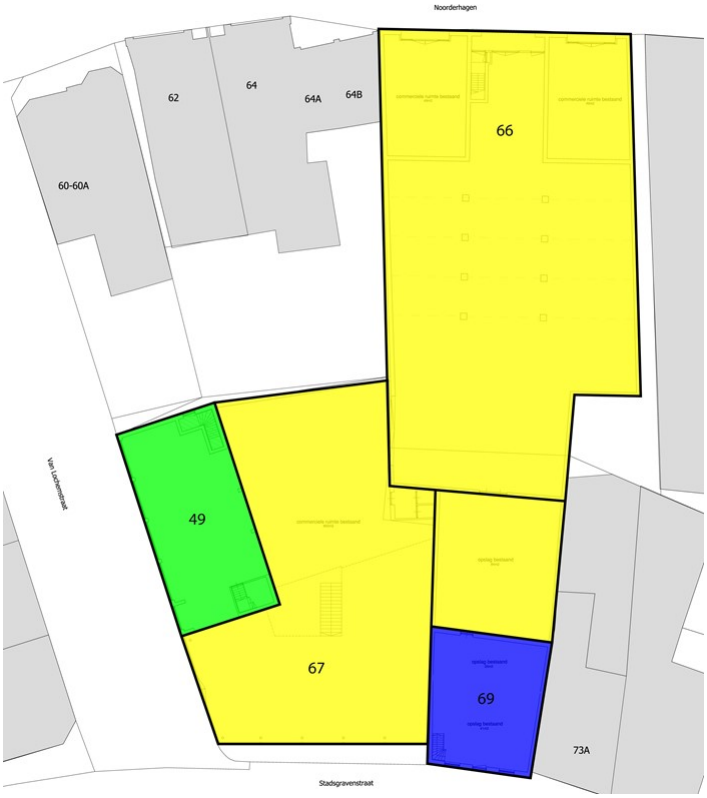
- Stadsgravenstraat 69 (1865, gemeentelijk monument: nr. 0153/WN135)
- Van Lochemstraat 49 (1956)
- Stadsgravenstraat 67 (1968)
- Noordenhagen 66 (1991)

Waarderingsschets

Voor de visualisatie is een schetsmatige waarderingsplattegrond op hoofdlijnen bijgevoegd. De tekening van Flim bouwconcultancy uit 2019 is als onderlegger van de waarderingsplattegrond gebruikt. De plattegronden moeten gezien worden als een hulpmiddel die een overzicht biedt van de monumentwaarden, de tekstuele waardering is leidend.

verklaring kleuren waarderingsplattegronden:

- blauw: hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.
- groen: positieve monumentwaarden, van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.
- geel: indifferente monumentwaarden, van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Schetsmatige waarderingsplattegrond van de vijf gebouwen. geel=indifferent; groen=positief; blauw= hoog

Stadsgravenstraat 69, voormalige Joodse school

Het voorste deel van Stadsgravenstraat 69 betreft de voormalige Joodse school. Het twee bouwlagen hoge bakstenen gebouw is in 1865 gelijktijdig tot stand gekomen met de naastgelegen (en later gesloopte) synagoge. Rond 1928 vertrok de Joodse gemeenschap uit de panden. De voormalige school ging vanaf 1930 dienst doen als opslagruimte waarbij het een onderdeel uitmaakte van het er achter gelegen magazijn aan de Noordenhagen 66. Het pand werd tot op het casco gestript en er werden onder meer stalen beugels aan het plafond bevestigd. Het inmiddels als gemeentelijk monument aangewezen pand werd in 1991 gerestaureerd waarbij ook stabiliteitsconstructies in het gebouw aangebracht werden. Het pand is momenteel in gebruik als magazijnruimte van het Lampenpaleis.

- Het voormalige Joodse school heeft een hoge monumentwaarde als betrekkelijk vrij gaaf en zeer herkenbaar historisch pand. Het pand is de enige getuigenis van de aanwezigheid van de Joodse gemeenschap aan de Stadsgravenstraat (toen Achterstraat), die hier van 1834 tot 1928 gevestigd was.
- De voorgevel van het pand heeft stedenbouwkundige waarde als beeldondersteunende schakel in de historische gevelwand.
- De betrekkelijk sobere en vlakke voorgevel is zeer gaaf bewaard waarbij met name de rondbogen van de vensters en het bakstenen fries een karakteristieke onderdelen zijn. Bij de architectuur van de school is ten tijde van de bouw in 1865 bewust aansluiting gezocht bij de (inmiddels verdwenen) synagoge.
- Van de achtergevel is alleen het bovendakse gedeelte zichtbaar, die een gelijkvormige architectuur bevat. De plek van de achtergevel getuigd van de ligging van de vroegere stadsgracht die hier tot vóór 1909 pal achter lag.
- De gevels, balklagen en ramen dateren uit de bouwtijd en hebben daarom een hoge monumentwaarde.
- De ijzeren stangen en beugels aan de onderzijde van de verdiepingsbalklaag hebben een positieve waarde als historische getuigenissen van de latere ingebruikname als magazijn tussen 1930 en 1991.
- De in 1991 aangebrachte stabiliteitsconstructies zoals de trekstangen van wapeningsstaal en stalen onderslagbalken en ook de recente trap en gipswanden aan de binnenzijde hebben een indifferente monumentwaarde.

Afbeelding 1 van 4

Voorgevel van de voormalige Joodse school uit 1865 anno 2020.

Afbeelding 2 van 4

Bovendakse deel van de achtergevel van de voormalige Joodse school uit 1865 anno 2020.

Afbeelding 3 van 4

Overzicht van het huidige interieur ter plaatse van de begane grond van de voormalige Joodse school, nu winkelopslag.

Afbeelding 4 van 4

Voormalige Joodse school op de verdieping.

Van Lochemstraat 49

Het pand Van Lochemstraat 49 bestaat uit een drielaags woon-winkelpand en is rond 1956 gebouwd naar een ontwerp van G. Feersma-Hoekstra en E. Bennet uit Enschede/Lochem. Ter plaatse van de begane grond is het pand momenteel in gebruik als verkoopruimte van het Lampenpaleis. In het huidige interieur ter plaatse van de begane grond is de scheiding tussen dit afzonderlijke gebouw en de latere aanbouwen niet herkenbaar. In de oorspronkelijke situatie bevonden zich twee appartementen boven de winkelruimte. Hoewel het bij de winkel behorende rechter appartement nu als winkelopslag dienst doet, is deze nog zeer herkenbaar als appartement uit 1956. Het linker appartement valt buiten het onderzoek.

- De begane grond van Van Lochemstraat 49 heeft vanwege de recente modernisereng als winkelruimte van het Lampenpaleis geen monumentale waarden.

- Het rechter appartement van Van Lochemstraat 49 heeft een positieve waarde als een herkenbaar en sober appartement uit de wederopbouwperiode. De gevels, de indeling en fragmenten van het interieur (wasbak, spoelbakken, tegellambrisering, plafonds) uit de bouwtijd zijn nog aanwezig waarmee het als een vrij gaaf en redelijk zeldzaam interieurensemble aangemerkt kan worden.

Afbeelding 1 van 3

Het in 1956 gebouwde woon-winkelgebouw Van Lochemstraat 49 anno 2020

Afbeelding 2 van 3

Trap in het rechter appartement van Van Lochemstraat 49. Hoewel deze nu dienst doet als winkelopslag is het oorspronkelijke appartement nog goed herkenbaar.

Afbeelding 3 van 3

Interieur rechter appartement.

Stadsgravenstraat 67

De twee bouwlagen hoge hoekpand Stadsgravenstraat 67 is in 1968 tot stand gekomen en verving daarmee een toonkamer uit 1956. De uit etalageramen bestaande transparante gevels zijn tot stand gekomen naar een ontwerp van Jan Heres uit Enschede. Het pand deed dan ook dienst als uitbreiding van de winkelruimte die in de Van Lochemstraat 49 was gevestigd. Het gebouw is nog altijd in gebruik als hoofdentree van het Lampenpaleis.

- Het twee bouwlagen hoge hoekpand Stadsgravenstraat 67 heeft vanwege het recente bouwjaar geen monumentale waarden.

Noorderhagen 66

Het pand Noordenhagen 66 bestaat uit een diep éénlaags pand met aan de voorzijde (Noordenhagenzijde) een extra bouwlaag waarin appartementen zitten. Het gebouw is in 1991 tot stand gekomen naar een ontwerp van architectenbureau Linbo uit Enschede en verving de magazijnruimte met sheddaken uit 1930. Het diepe winkelpand loopt van de Noordenhagen door tot aan de achtergevel van de voormalige Joodse school. De gehele begane grond is in gebruik als winkelruimte: voor het grootste deel nog altijd bij het Lampenpaleis met aan de voorzijde nog twee separate winkels.

- Noorderhagen 66 heeft vanwege het recente bouwjaar geen monumentale waarden.

Afbeelding 1 van 5

Gevels van het hoekpand Stadsgravenstraat 67 dat in 1968 gebouwd is als winkelruimte en nog altijd als zodanig dienst doet.

Afbeelding 2 van 5

Royale trapopgang van het winkelgebouw Stadsgravenstraat 67. De huidige rechte steektrap is een latere vernieuwing.

Afbeelding 3 van 5

Winkelinterieur van het hoekpand Stadsgravenstraat 67 ter plaatse van de verdieping.

Afbeelding 4 van 5

Overzicht van het in 1991 gebouwde pand Noordenhagen 66, het diepe pand met de platte daken.

Afbeelding 5 van 5

Interieur van het in 1991 gebouwde diepe winkelpand.

Downloads

Colofon

Stadsgravenstraat 67-69 te Enschede

Bouwhistorisch onderzoek woon-winkelcomplex

- Stadsgravenstraat 67, 7511 ER, Enschede
- Stadsgravenstraat 69, 7511 EP, Enschede
- Van Lochemstraat 49, 7511 EG, Enschede
- Noordenhagen 66, 7511 EM, Enschede

Onderzoek

©Wennips Bouwhistorie, september 2020

Wennips Bouwhistorie

Daan Wennips
Korenbloemstraat 125
8013 XP, Zwolle
06 499 119 42
www.wennipsbouwhistorie.nl